

XIX к. ОСМОН МАМЛЕКЕТИ МЕНЕН КОКОН ХАНДЫГЫНЫН ОРТОСУНДАГЫ ДИПЛОМАТИЯЛЫК БАЙЛАНЫШТАР ТУУРАЛУУ АРХИВДИК МАТЕРИАЛДАР

Роза АБДЫКУЛОВА*

Аннотация

Орто Азия мамлекеттери менен Осмон мамлекетинин ортосун – дагы дипломатиялык байланыш XVI к. башталып XX к. башына чейин уланган. Хандыктардан Кокон да Осмон мамлекети менен дипломатиялык байланышын түзүп келген. Осмон мамлекети ислам өлкөлөрүнүн халифаты (мураскору) катары таанылгандыгы жана Орто Азиядан Мекеге баруучу ар бир адам Стамбул аркылуу өткөндүгү маалым. Бул жагдай хандыктар менен Осмон мамлекетинин орто – сундагы диний байланыштын дагы да бекем болушуна өбөлгө түзгөн.

Негизги сөздөр: Орто Азия, Кокон хандыгы, Осмон империясы, Ажы Мир Курбан, Омор хан.

THE DIPLOMATIC RELATIONSHIP BETWEEN CENTRAL ASIAN COUNTRIES AND OTTOMAN EMPIRE DURING THE XVI CENTURY AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURES

Abstract

The Diplomatic relationship between Central Asian countries and Ottoman Empire began in the XVI century and continued till the beginning of the XX

* 1970 – ж. 15 – ноябрда Жалалабат шаарында туулган.

1976 – 1986 – жж. Сузак районуна караштуу Комсомол атындагы мектепте орто билим алган.

1986 – 1990 – жж. Жалалабат шаарындагы педагогикалык окуу жайында билим алган.

1990 – 1992 – жж. Кыргыз Мамлекеттик улуттук университетинин тарых факультетинде окуган.

1992 – 1993 – жж. Анкара шаарындагы Түркчө үйрөтүү борборунда түрк тилин үйрөнгөн.

1993 – 1995 – жж. Анкара шаарындагы Хажеттепе университетинин тарых факультетинде окуп, аты аталган факультетти 1995 – ж. бүтүргөн. 1995 – 1997 – жж. Анкара шаарындагы Гази университетинин тарых бөлүмүнүн магистратурасын бүтүргөн.

1995 – 1997 – жж. Анкарадагы Түрк тарыхын изилдөө институтунда эмгектенген.

1995 – ж. 15 – ноябрынан тарта Кыргыз – Түрк «Манас» университетин Тарых бөлүмүндө эмгектенип келе жатат.

century. The Khokand Khanete supported the diplomatic relationship with Ottoman Empire at the beginning of XIX and XX centuries. The Ottoman State was Islamic caliph in the XIX century, and it is known that Hadjies from Central Asia to Mecca went though Istanbul. This way strengthened religious relationship between the Ottoman's Empire and the Khanates.

Key words: Central Asia, Khokand khanate, Ottoman State, Hadji Mir Kurban, Omor Khan.

XVI к. аягынан XVIII к. ортосуна чейин Орто Азияда Аштарханий – лердин бийлиги өкүм сүргөн. Аштарханийлерден кийин Орто Азияда саясий бүтүндүк жоголуп, географиялык, этникалык себептерге байла – ныштуу түндүк – батышта Хива, түштүк – батышта Бухара жана чыгышта Кокон хандыгы түптөлгөн. Кокон хандыгынын башында турган жергилик – түү хандар өздөрүн Алтын Бешикке¹ чейин байланыштырып, эл аралык аренада өзүн таанытуу жана колдоого ээ болуу максатында союздаштарды издөө менен гуманитардык жана соода байланышын да жөнгө салууга аракеттенишкен. Ушул максатта Кокон хандыгы Осмон мамлекети менен байланыш түзө баштаганын тарыхый маалыматтар далилдейт. Ал кезде Осмон мамлекети ислам дүйнөсүндө жана Европада Араб халифатынын мураскору катары таанылган эле. Ошондуктан да анын аброю чоң болгон. Осмон мамлекети тарабынан Кокон хандыгынын колдоо издөөсү закон ченемдүү көрүнүш болгон. Мындан улам ислам дүйнөсүндө Кокон хандыгынын да өз ордун алуусу маанилүү эле.

Осмон мамлекети менен Кокон хандыгынын ортосунда дипломатиялык байланыш Омор хандын мезгилинде башталган. Кокон өкүмдары Омор хан (1809 – 1822) мезгилинде Осмон империясына жиберилген кат бул эки мамлекеттин ортосундагы эң алгачкы байланыш болуп саналат. (**Osmanlı Devleti, 1992: 28, 122**). В.М. Плоскихтин берген маалыматы боюнча Кокон өкүмдары Омор хан 1819 – ж. же 1820 – ж. Константинополго Ажы Мир Курбан аттуу адамдын жетекчилигинде элчилик жиберген. Ал элчилик Осмон мамлекетинин өкүмдары Махмуд II ге ыр түрүндө хандын поэтикалык жыйнагын камтыган чагатайча жазылган эмгектердин жыйындысын жана Алишер Навоинин бир канча чыгармаларын тар – туулаган. (**Devellioglu, 2000: 534**). Жогоруда аты аталган изилдөөчүнүн берген маалыматы боюнча Осмон мамлекетинин өкүмдары Махмуд II Кокон ханына аскер инструкторун жана башка адистерди жиберген. (**Плоских, 2001: 45**). Кокон хандыгынын алгачкы элчилеринен Мир Курбан аттуу элчинин Осмон империясына алып барган каты Түркиянын мамлекеттик архивиндеги дипломатиялык каттардын арасында кездешпейт. Кокон хандыгынан Осмон мамлекетине барган алгачкы элчилик тууралуу биринчилерден болуп француз окумуштуусу Баки Граммон жана анын эмгегине шилтеме берген В. М. Плоскихтин маалыматы менен азырынча чектелебиз. Бул маалыматтан Кокон өкүмдары Омор хандын мезгилинде Осмон мамлекети менен байланыш эң алгач саясий жана аскердик тажрыйба алмашуу максатында болгонун көрүүгө болот. Архивде ал

¹ Бабурдун Афганистанга качып баратканда жолдо төрөлүп, аргасыздан таштап кеткен Алтын Бешик аттуу баласы тууралуу баяндалган уламыш. Бул уламыштын негизинде Кокон хандыгынын өкүмдарлары өздөрүн хандын тукуму болгон Алтын Бешикке байланыштырып келишкен.

катка жооп катары Осмон мамлекетинин өкмөтүнүн атынан 1820–жылдын 10–сентябрында жазылган кат гана сакталып калган. Ал кат Түркиянын мамлекеттик архивинде 36579 номердеги Хатт–ы Хүмайун² аттуу бөлүмдө жайгашкан. Бул кат эмдигиче изилдене элек жана биринчи жолу бул макалада колго алынып отурат. Анын кыскача котормосунан көрүнүп тургандай (1 – элчиликке тиешелүү документтердин тиркемесиндеги кыскача котормосун караңыз) катта Осмон мамлекетинин Кокон хандыгына болгон урмат–сыйы, достук мамилеси, биримдикке үндөөсү жана мактоо сөздөрү баяндалат. (ВОА. Hatt-ı Hümeyun, Nu: 36579). Негизинен кат эпистолярдык мүнөзгө ээ болуп, анда Осмон мамлекетинин Кокон ханына болгон урмат–сыйын билдиргени маалым–далат. Алсак, «бактылуу, каарман, жоомарт хан» маанисиндеги «саадетлү, желдетлү, мурувветлү хан–и фүтүввет» сыяктуу сөздөр кездешет. Каттын жообунда Кокон өкүмдары Омор ханга Осмон мамлекетинин падышасы Дешти–Кыпчак жана Фергана акими деп кайрылуусуна караганда Омор хан өзүн Дешти–Кыпчак аймагынын да ээси катары көрсөтүү аркылуу даражасын жогорулаткысы келгенин байкоого болот. Ушул эле элчилик тууралуу В. Наливкиндин эмгегинде да баяндалат. Анын берген маалыматы боюнча (Наливкин, 1886: 114) Омор хан 1819–ж. Сыр–Дарыянын боюндагы Түркстан шаарын ээлөө үчүн сапарга чыгат. Ал Түркстан шаарынын акими Токай төрөнү баш ийдирип, Хожентке көздөй жол тартат. Хоженттен Кокон хандыгынын элчиси Хажы Мир Курбан менен Хива хандыгынын элчиси расмий түрдө кабыл алат да, Бухара хандыгына каршы Хива ханы менен союз түзүү максатында Хива ханынын элчисине алтын, күмүш, кездеме сыяктуу белек–бечкектерди жана катты берип, элчини атайын узатуу ишин Абдул Халык Караулбек аттуу адамга тапшырат. Бул окуя 1820–ж. Шабан айына (Май айына) тагыраак айтканда, Кокон элчиси Ажы Мир Курбандын Стамбулдан кайткан мезгилине туура келет (Faik Reşit Unat, 1994: 85).

1828–ж. Кокон эчилери Хажы Мир Курбан Мамет Касымов³ менен Садр Гамальдар Турсунходжа Найзаходжиндер Омскиге барып, Кокон өкүмдары Мадали хандын (1822–1842–ж.) атынан Николай I ге грамота тапшырганы маалым. Бул дипломатиялык байланыш Кокон хандыгынын орус падышачылыгы менен болгон достук мамилесин айгинелеп турат. Бул жерден Ажы Мир Курбан аттуу Кокон хандыгынын элчиси Омор хандын эле мезгилинде эмес, анын уулу Мадали хандын мезгилинде да элчилик кызматын аткаргандыгы ачык көрүнүп турат. Н.А. Халфин ушул эле эмгегинде 1831–ж. Кокон өкүмдары Мадали хан тарабынан Петер–бургта элчи жиберилгендигин жазат. Бул элчиликти К.В. Нессельрод утурумдуу токтотконун жана мунун себеби катары падышачылыктагы тышкы иштер министри аймактын генерал–губернаторуна мындай элчиликтерди кабыл алуу чоң чыгашаларды алып келе турганын билдирген. Чынында, Омскиге, андан соң Петербургта келген Кокон хандыгынын бута чейинки эчилери Турсунходжа Найзаходжин жана Ажы Мир Курбан Мамет Касымовдорго

² Осмон мамлекетинин өкүмдарынын башка өлкөнүн падышасына жазган каттары сакталган бөлүмдүн аталышы.

³ Аты аталган Кокон элчиси В. Наливкиндин эмгегинде баяндалгандай жалгыз эле Стамбулга жиберилбестен башка өлкөлөргө да жиберилген элчи болгондугун Н. А. Халфиндин эмгеги тастыктайт.

кеткен чыгаша он миң рублду түзгөн. Натыйжада 1831–ж. Кокондон келген эчилик Тобольскиден кайра кайткан (**Халфин, 1974: 233**).

Кокон хандыгынын эчиси Ажы Мир Курбан Осмон мамлекетине экинчи жолу сапар тартканда жеке өзүнүн маселесин чечүү максатында хандыктын атынан барган. Бул тууралуу маалымат Түркиянын мамлекеттик архивинде Осмон мамлекетинин Жогорку Кеңешинин буйруктары жайгашкан бөлүмдүн 9114. номеринде сакталып турат. Бул документ Осмон мамлекетине Кокон хандыгы тарабынан Ажы Мир Курбандын башчылыгында жиберилген эчилик тууралуу кабар берет жана аны төрт башка расмий кагаздан тургандыктан төрт бөлүмгө бөлүп кароого болот. Бул документтер биринчи жолу бул макалада колго алынып, тарыхый жактан анализденилүүдө. Биринчи документ Осмон мамлекетинин падышасы Султан Абдулмежиддин мезгилинде 1852–ж. Мекеге баруу үчүн Стамбулга келген Кокон эчилеринен Хажы Мир Курбанга, үй–бүлөсүнө жана аны менен бара жаткандарга кем карчын толуктоо үчүн атайын жазылган буйрук (2–тиркемени караңыз) болуп саналат. Экинчи документ ушул эле эчилик тууралуу баш вазирликке өкүмдардын катчысы тарабынан жазылган кат (3–тиркемени караңыз), ал эми үчүнчү доку–ментте Осмон мамлекетинин Жогорку Кеңешинин Кокон эчиси Мир Курбандын Мекеге сапар тартуусу тууралуу чыгарган токтому (4–тиркемени караңыз) орун алган. Төртүнчү документте Кокон ханынын Осмон мамлекетинин султанына жазган каты берилген (5–тиркемени караңыз).

Кокон эчиси Ажы Мир Курбандын өзүнүн аты Мамет Касымов болгон сыяктанат. Ислам дининин таасиринен Ажы Мир Курбан Мамет Касымовдун атында «ажы» сөзүнүн кездешишинен Меке шаарына ажылыкка барып келгендигинен улам бул атты алса керек деген тыянак чыгарууга болот. Түркиянын мамлекеттик архивинен алынган маалыматка караганда кийинчерээк Ажы Мир Курбан Меке шаарына үй–бүлөсү менен кошо аттанганы маалым болуп турат. Аты аталган киши хижра календары боюнча 1269–ж. Мухаррем айынын биринчи күнү, тактап айтканда, юлиан календары боюнча 1852–жылы 1–Августта Меке шаарына баратып, Стамбулга келгени жана 9–Августтан баштап Меке шаарында болоору көрүнүп турат (**Yücel DAĞLI-Cumhure ÜÇER, 1997: 158**). Түркиянын мамлекеттик архивиндеги документте буга чейин Ажы Мир Курбандын Кокон хандыгынын эчиси катары Осмон мамлекетине келип кеткендиги тууралуу да кабар берилет. Ага жана үй–бүлөсүнө хижра календары боюнча 1269–жылдын 9–августунан (1852–ж.) баштап эки ай убакыт бою күнүнө жүз элүү куруш⁴ төлөнүп берилишин Осмон императору өзүнүн Финансы министрлигине буйрук кылат (**Osmanlı Devleti, 1992:28, 122**). Бул маселенин чечилиши үчүн атайын расмий жазуу жазылгандыгын Түркиянын мамлекеттик архивиндеги документ тастыктайт. Меке тарапка жол тарткан Кокондун мурунку эчиси Ажы Мир Курбанга Осмон мамлекети тарабынан эки айлык жардам берүү маселеси боюнча атайын Осмон империясынын Жогорку Кеңешинин кабыл алган чечими Түркиянын мамлекеттик архивинде сакталып калган. Анткени, расмий жазуу жазылып, чечим чыгып, ал чечим баш вазирликке тапшырылуусу керек экендиги падыша тарабы–

⁴ Осмон мамлекетиндеги күмүш акча бирими.

нан буйрук кылынган. Бул токтом, Осмон мамлекетинин Жогорку Кеңешинин чечими менен хижра календары боюнча 1268 – жылы, юлиан календары боюнча 1852 – жылы (**Yücel DAĞLI-Cumhure ÜÇER, 1997: 158**) бекитилип, Осмон мамлекетинин Жогорку Кеңешинин төрагасы жана мүчөлөрү мөөрлөрүн коюшкан (4 – тиркемеге караңыз). Жогорку Кеңеш – тин чечимине ылайык Кокондук Ажы Мир Курбан аттуу мырза буга чейин да Кокондон Осмон мамлекетине элчи болуп келип, бул жолку Стамбулга келишинде Мекеге үй – бүлөсү менен бирге баратканы, мындан улам, аты аталган адамга 9 – августтан баштап ар бир күнгө акчалай жардам берилиши туурасында расмий кагаз жазылган. (**Osmanlı Devleti, 1992: 122**). Осмон мамлекетинин өкүмдарына Кокон ханынын жазган каты Ажы Мир Курбанга материалдык жактан жардам берилишине чоң түрткү болгонунан улам, эки өлкө арасындагы гуманитардык жардам менен бирге диний байланышты да көрүүгө болот. Түркиянын мамлекеттик архивинде Кокон элчиси Ажы Мир Курбан алып келген Кокон өкүмдарынын жазган катынын котормосунан байкагандай, Кокон ханынын Осмон мамлеке – тинин өкүмдарына болгон сый – урматы ачык билинип турат (5 – тиркемеге караңыз). Анда Кокон ханынын Араб халифатынын мураскору – Осмон мамлекетине кулдуктум бар, атүгүл, кулдуктун чынжырын мойнума байлайм сыяктуу билдирүүлөрү менен Осмон мамлекетине зор ызаат көрсөткөнүн айгинелейт. Эгер Кокон ханы Осмон мамлекетинде эшик кызматчысы болсо, өзүн бейиште жүргөндөй сезээрин, атүгүл, эки дүйнөдө тең ага ыраазы болоорун билдирет. Динге, кудайга ишенген Ажы Мир Курбандын Осмон мамлекетинин дүйнөнү дүңгүрөткөн өкүмдарынын босогосунда кулдук урган адамдарынын бири болгонун, ага мындай абалдын насип кылганын баяндап келип, аты аталган адамга жардам берип коюусун тартынбастан суранып жатканын билдирет (**Osmanlı Devleti, 1992: 123**).

Кокон ханынын Осмон мамлекетинин падышасына жазган катынан байкагандай хандык Осмон империясын саясий жактан алда канча жогору койгондугу жана ага диний жактан Араб халифатынын мураскору катары кайрылуусу көңүлдү бурбай койбойт. Мындан Кокон хандыгы менен Осмон империясынын ортосунда саясий, гуманитардык жана диний байланышты көрүүгө болот. Осмон мамлекетинин султаны Абдулмежид I да Кокон хандыгына карата дос жана бир тууган катары мамиле кылышы бул эки өлкөнүн ортосунда достук мамиленин сүргөндүгүнөн кабар берет.

Түркиянын мамлекеттик архивиндеги дипломатиялык каттардын анализинен байкагандай Осмон империясынын эпистолярдык жанры өтө эле арапча, персче сөздөрдү жыш колдонуу, экиленткен түрдө ашыра кооздоп бергендигин көрүүгө болот. Мындан улам Осмон тилинин чынды – гында азыркы түрк тилинен алда канча узак турганын байкоого болот.

Орто Азиялык инсандардын Мекеге зыяратын уюштурууда Осмон империясы гуманитардык жардам берип турганын көрүүгө болот. Албетте, бул жардам баш аламан түрдө эмес, мамлекеттик саясаттын негизинде болгонун да байкоого болот.

АДАБИЯТТАР

- DAĞLI Yücel-ÜÇER Cumhure. *Tarih Çevirme Kılavuzu*. 24 Ekim 1786-16 Kasım 2077. V. cilt. Ankara, 1997.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 2000.
- NACİ, Muallim, *Lûgat-I Nâci*, İstanbul, 1978.
- SARAY, Mehmet; *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, T.T.K. Yay., Ankara, 1994.
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 3, *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, (1687-1908 Yılları Arası)*, Ankara, 1992.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi*, İstanbul, 1980.
- TOGAN, Zeki Velidi. Türk İli, *Türkistan Tarihi*, İstanbul, 1980.
- Türkçe Sözlük*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Dil Kurumu, I, II cilt, Ankara, 1988.
- UNAT, Faik Reşit. *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*. Ankara, 1994.
- YEĞİN, Abdullah, *Osmanlıca-Türkçe İslamî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lûgat*. 4. Baskı, İstanbul, 1978.
- БЕЙСЕМБИЕВ, Т.К. «Тарихи—и Шахрухи» как исторический источник. Алма—Ата, Наука. 1987.
- БООТАЕВА, Б. *Кыргызы между Кокандом, Китаем и Россией*. Бишкек, 1995.
- НАБИЕВ, Р.Н. *Из истории Кокандского ханства. (Феодалное хозяйство Худояр—хана)*. Ташкент, Фан, 1973.
- НАБИЕВ, Р.Н. *Ташкентское восстание 1847г. и его социально—экономические предпосылки*. Ташкент, Фан, 1966.
- НАЛИВКИН, В. *Краткая история Кокандского ханства*. Казань, 1886.
- ПЛОСКИХ, В. «Киргизы во внешней политике Коканда» (первая половина XIX века). Известия Академии Наук Республики Кыргызстан. 1991. С. 41—48
- ХАЛФИН, Н.А. *Россия и ханства Средней Азии. (Первая половина XIX века)*. Москва, 1974.

Транскрипциясы

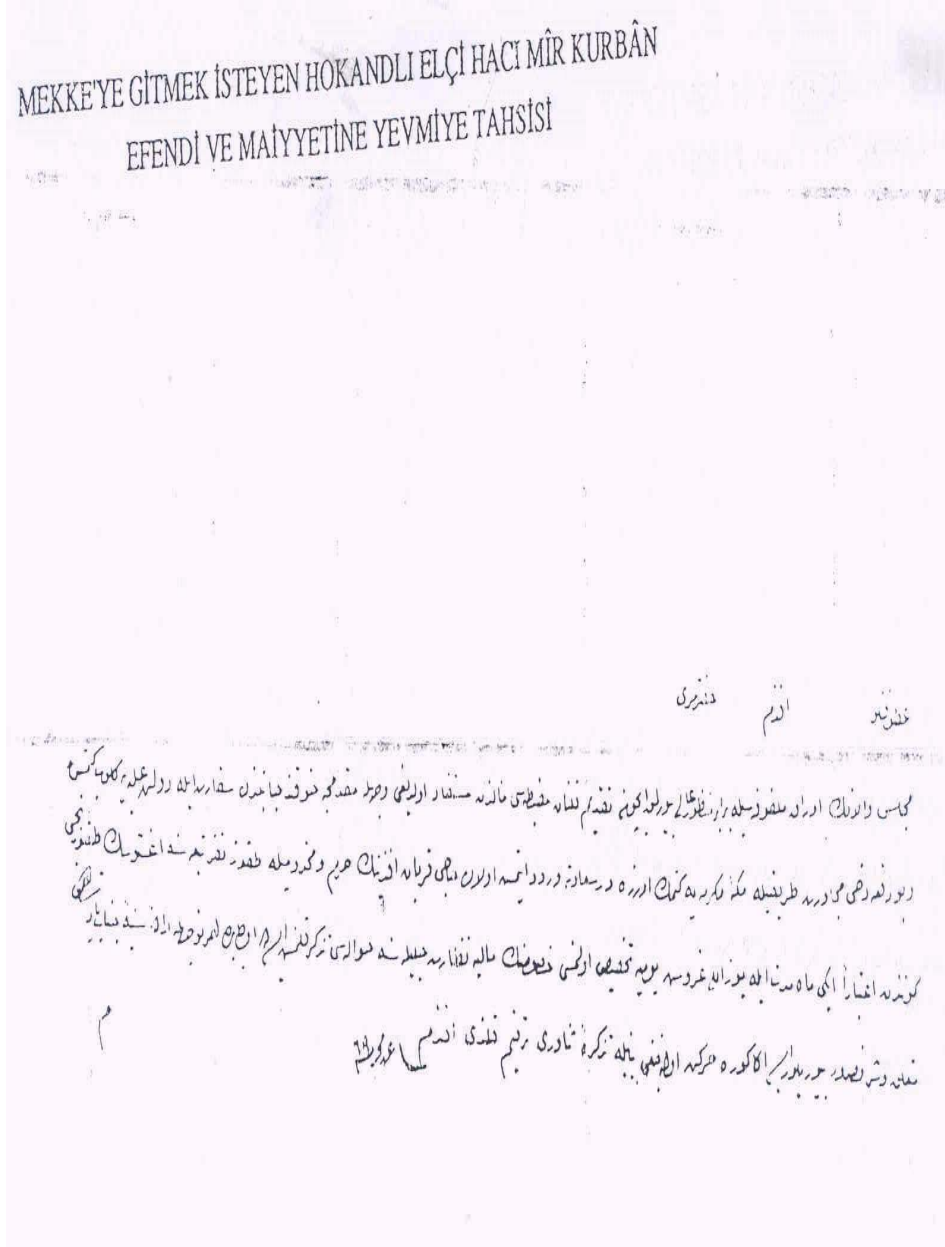
Али Женаб саадет—и иктисаб желадет—меаб шехамет—интисаб ратиб—и кушаи саха—и дилавери ве хаммийет—и ревнак—нұмайы энжүмени эржүменди рүбанет баалаа—нишин бар—гах жах ве желалет ваала мекиин серир ве небалет ве бесалет меска пирайы хүкүмет Ферган земин саадетлү желадетлү мүрувветлү хан—и фүтүввет хазретлеринин нади—йи мекремет истинааслары суйуна мезид хулус ве мүвдет мүдир—и сыдк ве махаббет иле деават—ы халисе—и мүхаденет—и шемим ве теслимаат—ы сафийе—и мусадакат весим иттихак ве тақдим кылындыгы сийақда фаха—йи мухлис ихлас киш эбна—йи мухибб хайыр эндишлери бу вежихле дер—пиш кылынуурки мекнууз генжине—и фытрат—ы затийе ве меркузи майе—и аслийелери олан дерар—ы гиран бахаа вебасет ве седад жевахир—и захире—и хамийет ве истидаад муктезасында наашии феза—и желиле ве асар—ы жилйесини аят—ы беййинат—ы Фурканийе ве эхадийет—и шерифе—и небевий иле бедихи—эс—сүбуут олан эвр—и газа ве жихад—и иттиад буйуруларак мухафаза—и худуд—у билад—ү рүйет умур—ы ибад хусусларында тевжихле безл—и йада—и лийакат ве иктидар ве не суретде сарф—ы месаи би—шумаар олунмақда ве хер не кадар бад—ү месафеде ваких олмушлар исе де жаниб—и желилүл—мератиб хазрет—и жихан—дари самими мутаваат ве инкийад—ы фариза—и зиммет билерек сыдк ве ихласлары кемалде идүгү ифадати иле баз мекасыд—ы шемл хемедаан киши заделеринден Сейид Хажы Курбан эфенди весатет иле мелжаи хавакин—и аалим ве мелаз таждаран—ы каффе—и үмем шах шахане—и жихани шахан шах дарар—ы баани серир ара—и тахт меал—и нежби Османи зибайих эфза—и идүгү жихан—бани мүхр—и мүнир—и бурж салтанат кутб—у даире —и шевкет ве кудрет падшах азамет—пенах зылл—и залил иле халифе ресул—улах шевкетлү мехабетлү кудретлү азаметлү вели ниметим эфендүмүн сүдде—и сенийе—и шахане даастан—ы бехр таждаранелерине бас ве эсра кылынан наме—и нарийелери ресиде—и мевки фусул ве энзар ихлас асар иле мешмуул олуб мезайа—ы мүсадакат ихтива —и миннет—и мухаласат пирасы карийе—и шүхүд ве итла ве касд мума илейхин вааки олан тақрир ве ифадаат—ы дахи дехини идрак ве сема оларак даб—ы верийей—и салтанат—ы сенийе ве кайде—и мүстахсене—и девлети Алийеден олдугу вежихле сутувет хал савб—ы ихлас кадинин атийят гердун мертебе—и мүлук—ане ве бар—гах вихим хүсревани арз иле мухат илм каинат шүмул хазрет падишах мелаик—и хисал олдугу ве мертебе—и инд—Аллах олан девлети Алийе Мухаммедийе ве салтанат—ы сенийе Османийенин шад—у гердады алил девам адлу хаффе макруум ве энзар аатүфет асарлары жүмле мелел ве үмем ве але—л хусус заат—ы валалары мисиллү эдаи убудийет ве мухаласат иден зеват—ы мухтерем хаккында шамил идүгү захир ве дүнимден меахезе жихат жамиа исламийе иктизасы меал ишаар самилеринден мүстефад олан текеллүфат ве весмийе иктизасындан мутни ве бу бабда бейандан мүстагни олдугу йани бад месафеде месах—ии шимаи тевжихле идраки варесте—и кайд зүнун оларак касидлери мума илейх бу дефа мүкерреме—и савб—ы саадетлерине иаде кылынмыш олдугу бейаныйла мектуб—у мухаласат илам тахрир ве феристаде—и нари саадет мусирлери кылынмышдыр. Ин—ша—Аллах—у Теала леде—л—усул хер халде жаниб мухлис хабер

эндишлери тевжихат—ы мүкарем айалары иле рехиин иттихач буйурулан дер хадасетдир.

Кыскача мазмуну:

Шарапаттуу, бактылуулык алыш келген, бекем тартипти сактаган, тайманбастыкты өрнөк туткан, нурдуу кеңештин, жогорку макамдын, жогорку бийлик жана тактынын, баатырдыктын, жогорку даражалуу бийликтин ээси Фергана аймагынын башкаруучулугун кооздогон бактылуу ханга сый, көңүл тазалыгы менен тынчтык, өз ара достук сунушунун болуусунун өзү пайгамбарлардын жолу негиз тутулганынын белгиси. Курандын аяттары жана Кудайдын бир экендиги менен жихад жана газа буйругу берилип, мамлекеттин чек арасын коргоо жана мамлекеттик абалды сактоо, күч кубатка ээ болуу жана бул күчтү бекемдөө үчүн аракеттенүү керек экени баяндалат. Атүгүл абал начардаган учурда да улуу падышага баш ийүү жана бул баш ийүүнү кудайдын буйругу деп билүү керек сыяктуу түшүнүктөр орун алат. Текстте мындан тышкары достук мамилени бекем тутуу сыяктуу сөздөр баяндалып, бири бирине болгон сый—урматты билдирүү менен гана чектелген эпистолярдык мүнөздө жазылган кат болуп саналат.

TIPKEME-2

Транскрипциясы:

Атуфетлу эфендим хазретлери,

Межлиси Валанын эврак – ы мелфуфесийле берабер манзуры али буйурулмак ичүн тақдим кылынан мазбатасы меалинден мүстефад олдугу вежхиле мукаддемже Хоканд жанибинден сефарет иле Девлети Алийейе гелүп гитмиш ве бу дефа дахи мүжаверет тарькийле Меккеи Мүкерремейе гитмек үзре Дерсаадете вүруд этмиш олан Хажы Курбан эфендинин харем ве махдумуйла докуз нефер тебаасына Агустосун докузунжу гүнүнден итибарен ики мах мүддет иле йүз элли гуруш йевмийе тахсис олунмасы хусусунун Малийе Незарети Желилесине хавалеси тезеккүр кылынмыш исе де ол бабда хер не вежхиле ирадеи сенийейе женабы падишахи мұтааллык ве шерев судур буйурулур исе ана гүре харекет олунажагы бейанийле тезкирей сенавери терким кылынды эфендим.

Фи гурре и Мухаррем сене 1269.

Которулушу

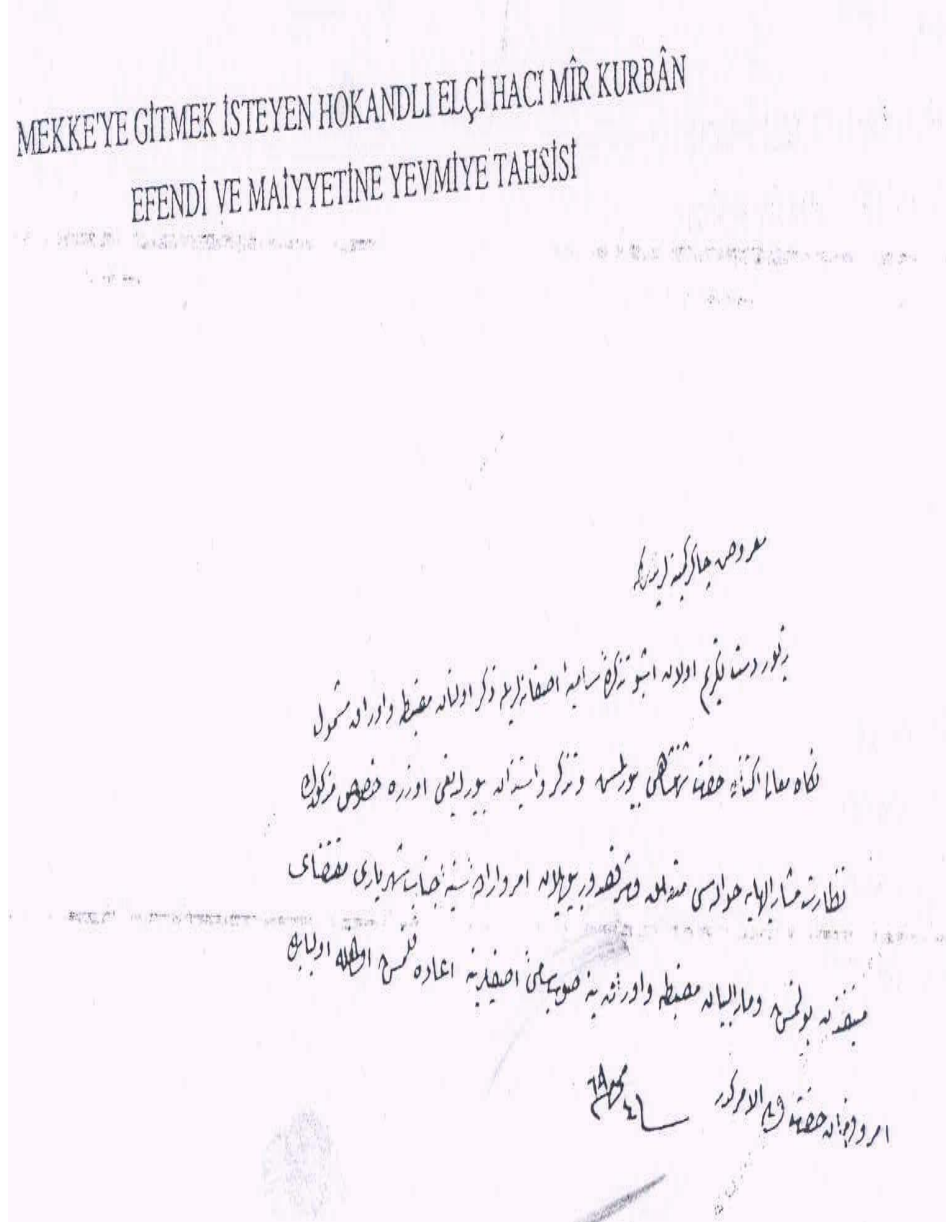
Меккеге барууну эңсеген Кокондук элчи Хажы Мир Курбан мырзанын кем карчын толуктоо боюнча чыккан буйрук:

Улуу урматтуу (таксыр),

Мамлекеттин Жогорку Кеңешинин расмий кагазы жана токтомуна байкалгандай Кокондон Ажы Мир Курбан аттуу мырза буга чейин да элчи катары Осмон мамлекетине келип кеткен эле. Азыр болсо Меккеге жөнөп баратып, Стамбулга келген кези. Жогоруда аты аталган мырзага жана аны менен чогуу бараткан үй – бүлөсүнө 9 – Августтан баштап эки ай үчүн күнүнө 250 куруштан (күмүш акча) жардам берилиши тууралуу Осмон мамлекетинин Финансы Министрлигине дайындалса да, бул маселенин чечилиши падышанын мыйзамына терс келбей турган даражада ишке ашырылышы үчүн атайын расмий жазуу жазылды.

Хижра 1269 – ж. 1582 – ж.

TIPKEME-3

Транскрипциясы

Марузы Чакери Кеминелеридир ки,

Зивери дести текрим олан ишбу тезкире самийеи асафанелерийле зикролуна мазбата ве еврак мешмули нигахы меали иктинахы хазрети шехен шахи буйурулмуш ве тезеккүр ве истизан буйурулдугу үзре хусусы мезкурун незарети мүшарүн илейхайа хавалеси мүтеаллык ве шереф судур буйурулан эмру ирадеи сенийеи женабы шехрийари муктезайы мүнифинден булунмуш ве маррүл бейан мазбата ве еврак йине савбы самии асафилерине иаде кылынмыш олмагла ол бабда эвр ү ферман хазрети велиийүл эриндир.

Фи 4 Мухаррем сене 1269.

Которулушу:

Карапайым кулунуздун арзуусу,

Бул кат жазылып, сизге берилүүсү падыша тарабынан буйрук кылынганына карабастан, бул маселе каралып, уруксатнаама берилген – диги, Осмон мамлекетинин Финансы Министрлигине жазылган документ жана чечимди берүү, анын негизги мазмунун түшүнүү маселеси падыша тарабынан буйрук кылынган болсо да, бул маселени талкуулаган соң, ишке ашырылуусу буйрук кылынган. Айтылган маселе боюнча документтерди кайрадан баш вазирликке берүү маселеси падыша тарабынан буйрук кылынган.

Хижра 1269 – ж. 1852 – ж.

Транскрипциясы

(Межлиси Вала мазбатасы)

Мукаддема Хоканд жанибинден сефарет иле тарафы Девлети Алийейе гелүп гитмиш ве бу дефа дахи мужаверет тарыкийле Меккеи Мүкеремейе гитмек үзре Дерсаадете вүруд этмиш олан Хажы Курбан Эфендинин харем ве махдумуйла докуз нефер тебаасынын руз мерре масарыфларичүн шехри Агустосун докузунчу гүнүндөн итибарен мүнәсиб миқдар йевмийе тахсис буйурумасы Мисафирхане мүдири Ахмед Бей тарафындан ифаде ве ишар олунмуш ве кейфийет жаниби Тешрифатдан ледессуал эфендийи мума илейх саир мұсафирлере макис олмадыгы жихетле йевмийе йүз элли гурушдан ашагы идаре олунамайажагындан йевми мезкурдан итибарен бер мужеби низам ики мах мүддет тайини менуты рейи али эдүги ба мүзеккире бейан кылынмыш олдугундан эфендийи мума илейх Меккеи Мүкеремейе гитмек үзре Дерсаадете вүруд эдерек хаккында хүрмети лайыканын ижрасы шимей керимей мерхамети сениййеден булунмуш олдугундан ол вежхиле эфендийи мума илейхе йевми мезкурдан итибарен йүз элли гуруш йевмийе тахсисийле ики мах мүддет тайини хусусунун Малийе Незарети Желилесине хавалеси Межлиси Валада тезеккүр кылынмыш исе де ол бабда не вежхиле эвр үираде и сенийе и векалет пенахилери мүтеаллык буйурулур исе ана гөре ижра йы муктезасы бабында эврү ферман мен – лехүл – эвриндир.

Межлиси Вала Реис ве Азаларынын мүхүрлери.

Которулушу:

Осмон мамлекетинин Жогорку Кеңешинин токтому.

Кокондук Ажы Мир Курбан аттуу мырза буга чейин да Кокондон Осмон мамлекетине элчи болуп келип, бул жолку Стамбулга келишинде үй – бүлөсү менен бирге Меккеге сапар тартканы бара жатат. Жогоруда аты аталган адамга үй – бүлөсү менен кошо 9 – Августтан баштап ар бир күнгө жардам катары куруш акча берилиши тууралуу кагаз жазылды. Протокол боюнча башка коноктордон айырмаланып, аты аталган күндөн баштап ага күнүнө жүз элүү куруштан төлөө маселеси Осмон мамлекетинин Финансы Министрлигине билдирилген. Бул маселе Жогорку Кеңеште каралса да, мыйзамга ылайык падыша тарабынан берилген буйрук болгондуктан, бул маселени ишке ашыруу да эмир болуп саналат.

Хижра 1268 – ж. Жогорку Кеңештин төрагасы жана мүчөлөрүнүн мөөрлөрү

Транскрипциясы

Мукаддема Хоканд жанибинден сефарет иле тарафы Девлети Алийейе гелүп гитмиш ве бу дефа дахи мүжаверет тарыкийле Меккеи Мүкерремейе гитмек үзре Дерсаадете вүруд этмиш олан Хажы Курбан йедийле Хоканд хүкүмдары тарафындан мүбарек хак ы пай – и хүмайун – ы шаханейе тақдим олуна арызанын тержемесидир.

Бадез лакабат – ы ресмийе (кыскартылган абалы)

Би хамдиллахи теала сайе – и маделет – вайе – и мүлуканелеринде бу хавали асар – ы фесада у ихтиладден махфуз ве бери олуп ведайи бедайи Женаб – ы Кибрийа олан ахали кулларынын асайиш ве истирахатлери бер – кемал оларак эвкат – ы хамседе дуа – йы важибул – эда – йы шаханелерийле мешгул олдуклары мисиллү бу бенде – и нийаз – меңда дахи тавк – ы убудийети хилафет – пенахилерини герден – и жана ве кемер – и хизмет – кари – и дер – бар – ы мүлуканелерини мийан – ы женана бесте едерек ве бу хусусу кеңдүме весиле и идрак ы девлет и дарейн ве байси вусул и саадет и мензилетейн билерек макам – ы арз – ы убудийетде булундугум халде хамили нийаз – наме – и мескенет – хитама дийанет – и нишан – ы ихлас – ы нев – эман Хажы Мир Курбан эз – Кырым дер – бар – ы гердун меңар – ы шаханелерине жебхе – са – йы риккыйет олан бенделеринден булундугундан бу деф а дахи пайе – и серир – и кудс – масыр – и мүлуканелерине илтижа ве телсим – и атебе – и алийе ве такбил – и сүдде – и сенийе – и шаханелери илтимас ве истида эдерек ол жанибе азим олмуш олдукундан бу үмнийесинин усулүнден сонра таваф – ы Бейтулахи л – Харам ве зийарет – и Равза – и Мутаххара – и Хазрет – и Сеййидүл – енам иле дахи мүстесид оларак бундан бөйле ма – дамел – хайат ол макам – ы мүбарекде би л – икаме дуа – йы истидамет – и өмр ү икбал и мүлуканелерийле имрар – ы эману эвкат эдежеги бейанийле хаккында инайет – и алийе ве аватыф – ы сенийе – и хилафет – пенахилерини истидада ижтисар кылынмышдыр.

Кыскача которулушу:

Буга чейин Кокондон Осмон мамлекетине элчи болуп келген Ажы Курбан аттуу адам бул жолкусунда Меккеге сапар тартып баратып, Кокон өкүмдарынын Осмон мамлекетинин падышасына жазган катын алып келген. Анда:

Бир канча лакаптар жазылган соң,

Кудайга шүгүрчүлүк, адилеттүү бийликтин натыйжасында ар кандай жамандыктардан алыс болуп, кудайдын жараткан пендесинин коопсуздук жана ырахатына маани берилип, беш убак намазда падышаларын да ойлоп, Араб халифатынын мураскоруна кулдугум бар деп билип, жада калса кулдуктун чынжырын мойнумда байлап, макамыңызда эшик кызматчысы болсок, бейиштин ортосунда жүргөндөй жана эки дүйнөдө тең ыраазы болгондой, кулдугум бар экенин билдирүү менен динге ишенген Ажы Мир Курбан падышалыгы дүйнөдө теңдеши жок кишинин босогосунда кулдук урган бенделерден болгондуктан, азыр да ыйык такты макамына барып, анын эшигин өткөн, Каабаны айлануу, азирети Мухаммеддин кабырын зыярат кылуу, мындан кийинки жашоосун ошол ыйык жайда өткөрүүнү каалаган адамга жардам берүү маселесин тартынбастан сурандык.

Дипломатиялык каттарда кездешкен жер аттары:

Бейтуллах ил – Харам	Мекедеги ыйык Кааба
Девлет – и Алийе	Осмон мамлекети
Дерсаадет	Стамбул, Константинополь
Мекке – и Мүкерреме	Меке шаары
Ноканд	Кокон
Fergan zemin	Фергана
Деши – кыпчак	Кыпчак талаалары

Дипломатиялык каттарда кездешкен атоочтук түрмөктөр:

Хатт – ы хұмайун	Осмон мамлекетинин өкүмдарынын башка өлкөнүн падышасына жазган каттары сакталган бөлүмдүн аты
Атуфетлү эфендим хазретлери	Урматтуу таксыр, урматтуу мырза
Бад ез лакабат – ы ресмийе	Расмий лакаптардан соң
Балаа – ниишин	Жогоруда отурган, жогорку макамдагы
Баргах	Уруксат алып киреле турчу жай, падышанын ордосу
Бенде – и нийаз – менд	Муктаж бенде, адам
Бер мужеб – и низам	мыйзам ченемдүү
Би – хамдилахи Теала	Алла Таалага шүгүр, кудайга шүгүр
Би – шумаар	Сан жеткис, чексиз, аябай көп
Весиле – и идрак – ы девлет – и дарейн	Эки дүйнө үчүн чоң пурсат
Газаа ве жихад	Дин үчүн күрөшүү
Жебхе – са – йы	Ийилүү, бирөөгө ийилүү
Женаб – ы Кибрия	Алла, кудай
Женаб – ы падишах	Улуу падыша
Ижрай – ы муктеза	Мыйзамдын негизинде жазылган жазууну ишке ашыруу
Ираде – и сенийе	Падышанын буйругу
Йевм – и мезкур	Аты аталган күндөн баштап

Ма – дамел – хайат	Жашоо бүткүчө
Малийе незарет – и Желиле	Осмон мамлекетинин финансы министрлиги
Марүл бейан	Жогоруда аты аталган
Маруз – ы чакер – и кеминелеридир ки	Карапайым кулунуздун арзуусу, тилеги
Межлис – и Ваала мазбатасы	Осмон мамлекетинин Жогорку Кеңешинин Токтому
Межлис – и вала	Осмон мамлекетинин Жогорку Кеңеши
Межлис – и вала рейис	Осмон мамлекетинин Жогорку Кеңешинин төрагасы
Мужеб – и низам	Мыйзам ченемдүү
Муктеза – йы мүниф	Улуу мыйзамдын негизинде жазылган жазуу
Мума – илейх	Аты аталган
Незарет – и мүшарүн – илейха	Аты аталган министрлик
Нийаз – меңд	1. Муктаж адам. 2. Жалбаруучу адам
Ревнак – нүмайы	Сулуулук, жалтыроо
Руз – мерре	Ар күнгө, күнүнө, күндөлүк
Саадетлү, жаладетлү, мүрувветлү хан – и фүтуввет	Бактылуу, каарман, жоомарт хан
Савб – ы сами – и асафи	Улуу вазир тарабы
Сейидүл Энам	Мухаммед пайгамбар
Тезкире – и самийе – и асафана	Вазирге жараша тургандай жазылган жазуу, вазирдин жазуусу
Хүрмет – и лайык	Урмат – сыйга тете
Хазрет – и велийүл эмириндир	Буйрук ээси – падышанын буйругу
Хазрет – и жихан – дари	Улуу өкүмдарлык, улуу падышалык
Хак – и пай – и хүмайун – ы шахане	Өкүмдардын, падышанын укугу
Худуд – у билад – у рүйет	Мамлекеттердин чек арасын коргоо
Хусус – ы мезкур	Айтылган маселеде

Шериф – судуур

Эвкат – ы хамсе

Эврак – ы мелфуфе

Эмр ү ферман

Эфенди – и мума – илейхе

Шарапаттуу падышанын буйругу

Беш убак намаз; эрте мененки
намаз мезгили

Расмий документ

Падыша тарабынан чыккан буйрук

Жогоруда аты аталган мырза